

СТАНОВЛЕННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АСПЕКТАХ ПОКАЗНИКІВ ДЕРЖАВНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ТА СУБ`ЄКТИВНО-ЦІННІСНИХ НАСЛІДКІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

В статті відображено реальний стан та дано відповідну оцінку розвитку малого підприємництва як елемента ринково-підприємницької системи в Україні, через призму розгляду впливу інституціональних чинників та з'ясування відповідної ціннісної ситуації в українському суспільстві

Ключові слова: суспільні трансформації, мале підприємництво, показники, інституціональні чинники, оцінка, рейтинги, суспільне сприйняття

В статье отображено реальное состояние и дана соответствующая оценка развитию малого предпринимательства как элемента рыночно-предпринимательской системы в Украине, через призму рассмотрения влияния институциональных факторов и выяснения соответствующей ценностной ситуации в украинском обществе

Ключевые слова: общественные трансформации, мелкое предпринимательство, показатели, институциональные факторы, оценка, рейтинги, общественное восприятие

In the article the real state is represented and proposed the proper estimation to development of small enterprise as an element to the market-enterprise systems in Ukraine, through the prism of consideration of influence of institutional factors and finding out of the proper valued situation in Ukrainian society

Keywords: public transformations, small enterprise, indexes, institutional factors, estimation, ratings, public perception

Актуальність. Досвід та приклад світової економічної системи свідчить про те, що структурні зміни в економічній системі є одними із ключових, важливими й водночас найскладнішими з стратегічних завдань розвитку суспільства. У цьому контексті суттєвим чинником реформування й демократизації у перехідних економіках вважається підприємництво, і, перш за все у форматі малого та середнього бізнесу, наділене метафорою своєрідного феномена, що сприяє трансформаційному виходу багатьох країн на нові прогресивні рубежі. Давно визначена та відзначена його провідна роль у побудові ринкового господарства та підвищенні життєвого рівня населення, і це беззаперечно. Підприємництво — вагомий чинник структурної перебудови господарства, розвитку нових його галузей. Крім того, воно є серцевиною процесу лібералізації суспільства та іманентною її ознакою.

Розвиваючи цивілізовану конкуренцію, сприяючи якісному зростанню технологічного рівня в ході трансформації суспільно-економічних систем, підприємництво засвідчило свою важливу соціальну роль, ставши, зокрема, джерелом зайнятості для вивільненої під час реструктуризації неефективних національних економік. Однак, як з'ясувалося на практиці, далеко не кожна модель ринкової економіки здатна продемонструвати ефективність, зокрема з погляду створення мотивації для успішної підприємницької діяльності. Адже процеси реструктуризації та стратегічної економічної переорієнтації потребують тривалого часу, значних інвестиційних ресурсів, і, чи не найголовніше, адекватної державної політики. При цьому, що є цілком очевидним, не існує перевірених

практикою остаточних рецептів або обґрунтованого кінцевими результатами досвіду переходу до ринкових умов господарювання. Актуальність дослідження цієї проблеми задається вивченням трансформації інституціонального середовища в комплексі розвитку всіх її складових, а також вивченням суспільної свідомості зміни цінностей щодо нових суспільних реалій. Тому, цілком закономірно, що даний напрям стає провідним в сучасній фундаментально-прикладній соціологічній науці.

З середини 1990-х років для вивчення трансформації посткомуністичного суспільства соціологи та економісти активно звертаються до інституційної теорії з явним схваленням, використовуючи активізовані сучасними соціальними змінами переваги її неоінституціонального напрямку. Саме цьому присвячена і чимала кількість фундаментальних досліджень. Щодо нашого предметного поля, то виявляє науковий інтерес формування підприємництва як інституту ринкової економіки в трансформаційній Україні в аспекті трансформації відповідних «політико-економічних» цінностей, їх «лібералізації» та «вагомості» як чинника суспільних змін. Це стосується саме нашого соціуму.

Актуальність дослідження характеру взаємовпливу інституційних змін, економічного зростання, трансформації відповідної ціннісної палітри обумовлена тим, що процес реалізації інституційних змін в сучасній Україні характеризується, в основному, як фрагментарний, непослідовний і обмежує можливості економічного зростання. Специфіка інституційної трансформації детермінує необхідність теоретичного віддзеркалення складних трансформаційних процесів у контексті ринково-економічного поля. З цим у контексті загального дослідження стоїть завдання обґрунтувати та сформулювати систему показників інституціональної трансформації (тренди трансформації) українського суспільства в аспекті розвитку ринково-підприємницької системи. Власне, з цього і визначається **мета** нашого дослідження практично-прикладного характеру – в системі обґрунтованих показників розвитку підприємництва показати відповідну картину і його місце в системі координат суспільного розвитку – прогресу.

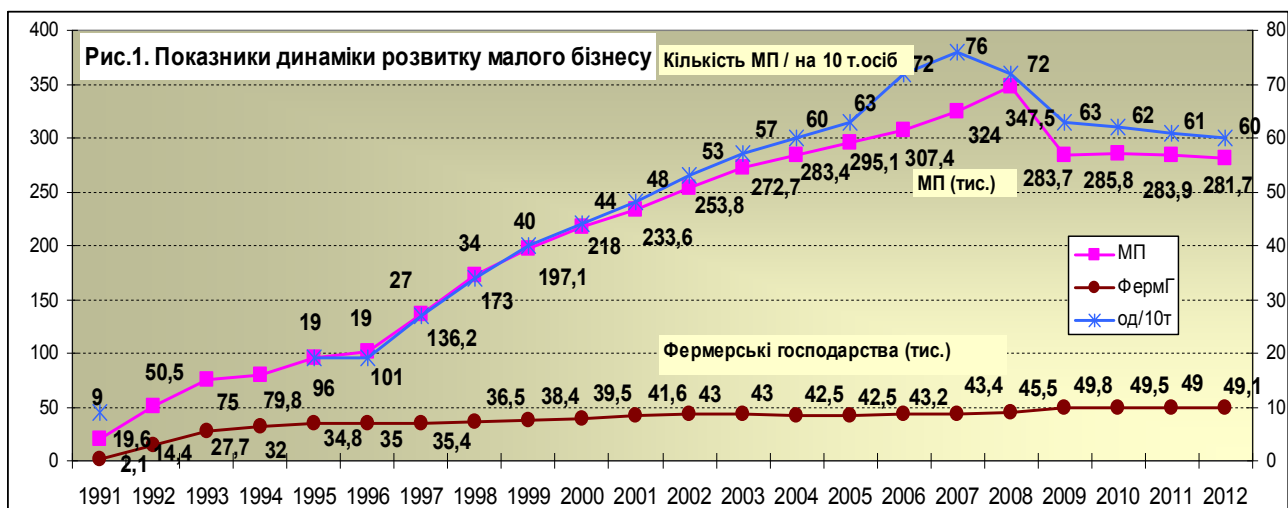
У розвинених ринкових системах кожний з відповідних новостворених або реорганізованих інститутів підприємництва відіграє цілком визначну роль. Різна їх питома вага, сила, характер впливу і соціальне сприйняття задають відповідної векторності, сценарію та ефективності функціонування інститутів. Другорядне ставлення до ролі інститутів та інституційних змін у забезпеченні умов формування національної моделі ринкової економіки і значення державної участі в цьому процесі, призвело до негативних темпів зростання вітчизняної економіки в 90-х рр.

Неусвідомлення того, що інститути є ключем до розуміння взаємовідносин між усіма суб'єктами економічної системи (обумовлюючи напрямок розвитку), спричинило проблемність інституційних перетворень в економічній системі України. І все це ускладнило оцінку їх результатів. І, крім того, мова йде не про регулювання цілком природних суспільних процесів, а нав'язування своєї, своєрідної моделі суспільного устрою, що врешті призвело до згорання правил та норм ліберального характеру, зниженню координат суспільного прогресу.

Ключовим індикатором трансформації соціально-економічної системи, як правило виступає рівень підприємницької активності, котрий відображає і знаходиться у відповідних корелятах практично всіх ключових напрямків

трансформації сталого розвитку. Даний індикатор, згідно дослідницької мети і завдань, вимагає дослідити наступні похідні його характеристики, що у подальшому вимагає конструювати та дослідити палітру відповідних показників, зокрема: соціально-економічні умови і державна підтримка малого бізнесу; соціально-психологічний клімат для розвитку підприємництва; загальні умови розвитку підприємницької активності населення; мотивація підприємницької діяльності та інші показники, які характеризують діяльність відповідних інститутів, вимірювання ставлення до них. Щодо методологічних аспектів, то тут питання стоїть про взаємодоповнене використання кількісних і якісних показників, об'єктивних та суб'єктивних, соціально-економічних (статистичних), соціологічних (у т.ч. соціально-психологічних). У нашому предметному полі розрізнятимемо показники кількісного (екстенсивного) і якісного (інтенсивного) розвитку малого бізнесу (МБ), які доповнюють один одного при соціологічному аналізі. До кількісних відносяться показники чисельності малих підприємств (МП), динаміка чисельності, число зайнятих тощо.

Чисельність приватних підприємств (малих та середніх) – найважливіший індикатор розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ). Питання оцінки цього індикатора лежать в руслі більш загальної проблеми соціологічних вимірювань і належать до складних проблем даного предметного поля. У економічній статистиці важко знайти дані більш неповні і суперечливі, ніж показники чисельності малих підприємств [1]. Водночас необхідно зазначити, що дослідження розвитку підприємництва неможливе як без динаміки його основних показників, так і внутрішніх структурних зрушень.

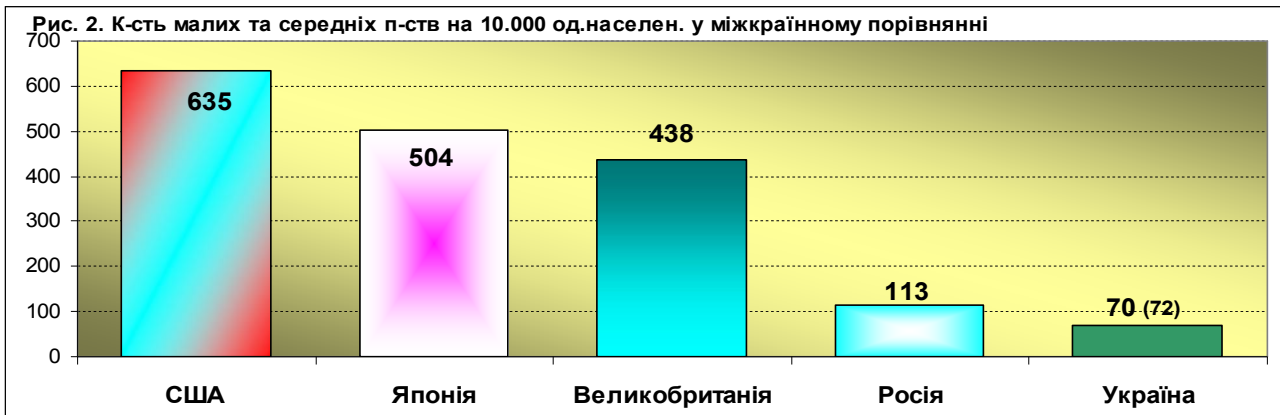
Для початку розглянемо аспект формування малого (та середнього) бізнесу. В розрізі нашого дослідження, аналіз динаміки кількості малих приватних підприємств в Україні за період 1991 – 2012 рр. (рис. 1) дозволяє зробити висновок, що за роки незалежності в Україні поступово відбувалося формування сектору малого та середнього бізнесу (МСБ), яке умовно вимежується у кількох основних періодах: 1996 рр. – початковий етап ринкових перетворень, під час якого дуже повільно зростала кількість підприємств; 1997 – 2008 рр. – етап бурхливого розвитку підприємництва, створення значної кількості малих та середніх підприємств (на початок 2008 року загальна кількість суб'єктів підприємництва в Україні дорівнювала понад 2,6 млн. одиниць, з них 347,5 тис. – МСП [2; 3; 4]); з 2008 р – починається етап, який характеризується відсутністю кількісного зростання підприємництва.

Однак, ці показники «існування» малих приватних підприємств все ж слід вважати формальними. Тут існує кілька принципових моментів, врахування яких дає більш об'єктивнішу картину щодо стану та розвитку підприємництва в Україні, і особливо в сегменті малих приватних підприємств (МПП) (див.рис. 1). По-перше, особливо негативною стороною даного явища стало те, що досить велика кількість зареєстрованих малих підприємств не діяла.

Як і зараз, той період розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) не задовольняв потребам економіки у структурних перетвореннях: функціонувало лише 40% від загальної кількості зареєстрованих малих підприємств, питома вага промислових малих підприємств практично не зростала. Так, наприклад, у 1992 р. реально функціонувало тільки 49,4 % МПП від кількості зареєстрованих, у 1993 р. — 47,7 %, 1994 р. — 37,3 %. У 1996 р. з 281,6 тис. зареєстрованих підприємств діяло тільки 91,6 тис, тобто майже третина (32,6 %) [5]. У 1997 р., відповідно, з 300 тисяч — 136238 (45 %) [6]. Подібна тенденція зберігалася у 1999-2001 рр.

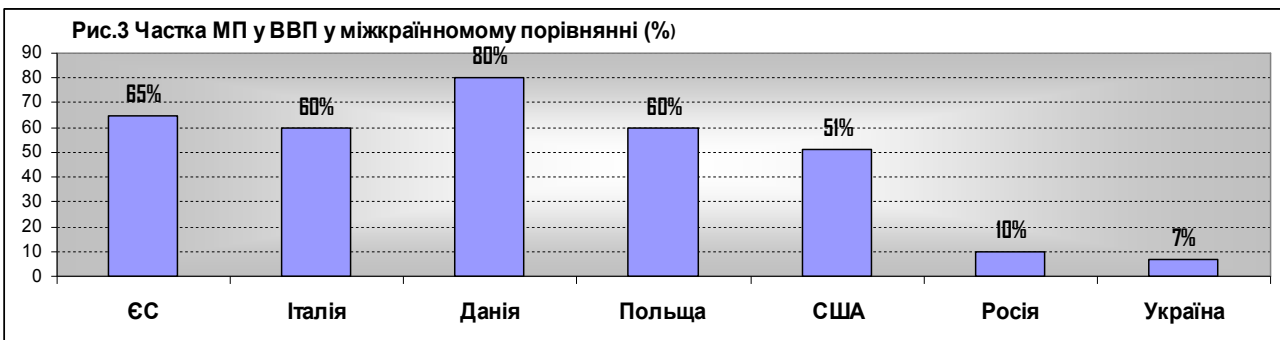
По-друге, вельми поширеним, але водночас і помилковим вважається, що зростання числа нових підприємств еквівалентне розширенню і поліпшенню підприємницької діяльності. Насправді такий підхід змішує результати і процес: велика кількість нових підприємств не призводить автоматично до швидкого зростання підприємництва, хоча би тому, що поява нових підприємств може різною мірою супроводжуватися закриттям діючих суб'єктів підприємництва (СПД). Так, наприклад, протягом 2011 року в Україні 240 тис.(за окремими даними — 343 тис.) підприємців припинили підприємницьку діяльність [2; 7], що становить мінімум десяту частину від чисельності офіційно зареєстрованих. З аналогією, на думку експертів, припинило свою діяльність не менше 40% (точні дані не відомі, близько 80 тис.) реально діючих малих приватних підприємств (МПП) [8]. До того ж і створення робочих місць не відбувається автоматично при появі численних крихітних підприємств. Ще одним чинником у поправці величини відповідних показників є не врахування тіньового сектору, рівень котрого коливається у значних порядках і точно невідомий. Тому, в реальній дійсності, «формальні» чинники розвитку підприємництва і вплив політики у підтримці підприємництва на його розвиток і на економічне зростання в цілому зараз дуже низький.

Звідси можна зробити висновок про реальну кількість МП в Україні. Це відноситься і до розвитку «сільського» підприємництва — фермерства, а також інтегрального показника кількості одиниць суб'єктів підприємництва (у даному випадку підприємств малого та середнього бізнесу) на 10.000 одиниць населення (загальноприйнятий показник рівня розвитку МБ) (див. рис.1). Для порівняння, кількість малих підприємств на 10000 одиниць населення України на середину 90-х років дорівнював 2 (на кінець 90-х — близько 2,7) [9; 10]. На початок 2008 р. в Україні було зареєстровано 324011 малих підприємств (або 70 одиниць на 10 тис. населення). Для порівняння у Великобританії нараховується близько 2,630 млн. малих і середніх підприємств, в Японії — 6,450 млн., в США — 19,300 млн. (Рис.2).

За критеріями міжнародної практики критична маса комерційних структур для характеристики господарства як ринкового має складати не менше одного діючого підприємства на 30-50 жителів конкретного регіону. В США цей показник досягає ~2,54; в Японії ~ 2; у Великобританії ~ 1,8, в Росії ~ 0,45; в Україні ~ 0,28 [10], а з врахуванням зазначених корективів щодо реальної кількості малих приватних підприємств – і того менше. Тому, доводиться констатувати, що малий бізнес в Україні, який протягом багатьох років формувався як засіб виживання для самих підприємців та їх родин, так і залишився “бізнесом виживання”, не сформувався у повноцінний сектор економічної системи, не набрав відповідної критичної маси, як це має місце в багатьох розвинутих країнах.

Однак, кількісний критерій МП не може слугувати виразником проблеми, що розглядається. Більш вагомими постають і якісні характеристики розвитку підприємництва, зокрема: частка в суспільному виробництві та структурі національної економічної системи, показники зайнятості, престиж та цінність підприємництва.

Почнемо з того, що частка малого та середнього підприємництва України у валовому національному продукті у 8-13 разів менша, ніж в економічно розвинутих країнах: частка МСП у ВВП (%) — лише 7 % [11]. Для прикладу, у Данії суб'єкти малого бізнесу щорічно створюють 80% національного продукту, в Італії - 60%, в Польщі до 60% ВВП, в США — 51 %, а середній внесок таких підприємств у ВВП по всій Західній Європі - 63-67%, в Росії — 10 %. Крім того, потрібно зважати і на абсолютну величину рівня ВВП на душу населення. Рівень реального ВВП на душу населення в країні дозволяє робити зіставлення з іншими країнами та виявити, до розвинених, чи тих що розвиваються, вони належить. З даними міжнародного валютного фонду за рівнем ВВП на душу населення серед 183 країн світу Україна займає 102-е місце з показником у 6,698 тис.дол. на душу населення. Для прикладу, у тих же європейських країнах його величина

становить: У Норвегії - 51,959 тис. дол., у США – 46,860 тис.дол., у Данії – 36,443 тис.дол., у Німеччині - 36,081 тис.дол., у Польщі - 18,981 тис.дол., У Росії – 15,612 тис.дол., що значно (відповідно 7-8 разів, 2-2,5 рази) перевищує рівень в Україні. Тому, і за якісними показниками соціальна ефективність малого та середнього бізнесу значно відстають від європейського стандарту [12].

Так, станом на 1996 р. частка зайнятих у малому підприємстві України складала 5,7 % працюючого населення, Доводиться визнати, що загалом мале підприємство в Україні не виконує належним чином своєї соціальної ролі. Воно забезпечує робочими місцями лише близько 5-7%, 10-15% (за різними даними у різні роки) від загальної чисельності усіх зайнятих в галузях народного господарства, тоді як в країнах з ринковою економікою аналогічний показник перевищує 50%. Також не слід забувати, що досить часто МП є другим місцем роботи людини. Тому механічно пов'язувати кількість зайнятих на малих підприємствах кількістю робочих місць, створених для зменшення безробіття, некоректно. Сьогодні у малому та середньому бізнесі України працює понад 3,5 млн.осіб, які виробляють близько 8-11% від усього внутрішнього валового продукту [13, с.25-37]. Відповідно, за такого низького залучення працюючих до діяльності малих підприємств виникають сумніви щодо дієвості їхньої ролі у зменшенні майнової диференціації населення України.

Досліджуючи інституційні можливості розвитку малого підприємства в Україні, слід наголосити, що у своїй діяльності воно наштовхується на різноманітні перешкоди, і перш за все з боку державної підтримки та регулювання. Воно не може повноцінно розвиватися через відсутність або недосконалість законів, які його регулюють, нерозвинутості інфраструктури, зокрема з причини неефективної приватизації та багато іншого. А низький рівень довіри підприємців до судів значною мірою спричинений лобіюванням інтересів у вирішенні судових справ.

Комплексний аналіз загальної ситуації дав змогу зробити висновок, що ринкова трансформація економічної системи України розпочалася без належного інституційного забезпечення. Держава не виявила чіткої зацікавленості щодо створення сприятливих умов підприємницької діяльності із урахуванням національних інтересів. Не зважаючи на декларації щодо сприяння розвитку підприємства, в Україні було створено громіздке і запутане законодавство та невідлагоджена система захисту прав власності і конкуренції. Обтяжливою є податкова система, зокрема непрозоре адміністрування податків; обмежені умови кредитування.

Системні дослідження процесу формування правового забезпечення підприємства виявили, що багатотисячна кількість законодавчих і нормативно-правових актів створила запутані і непрозорі умови розвитку підприємства. Для прикладу, лише у сфері регуляторної політики протягом червня – серпня 2005 року із 9866 нормативно-правових актів було виявлено 5599 таких, що не відповідають регуляторним принципам [14]. Прогалини у законодавчих та нормативно-правових актах заповнювалися неформальними правилами поведінки. Недосконалість, суперечливість законодавства та відсутність дієвих механізмів контролю за його дотриманням посилили неформальні, тіньові правила ведення підприємницької діяльності, зокрема бюрократичні бар'єри,

розвиток корупції, застосування насилля у підприємницькій сфері, ухилення від сплати податків, криміналізацію бізнесу.

Такі базові інститути, як приватна власність і конкуренція, не завжди виконували належні їм функції в економіці через відсутність механізмів їх захисту, зокрема у судах. Лише 14% керівників підприємств вважає, що судова система захищатиме їхні інтереси [15]. Неefективність судової системи стимулювала порушення законів, що конституювали приватну власність, конкуренцію та інші базові інститути.

Хоча малу приватизацію вже майже завершено, вона не дала значного поштовху розвитку приватного підприємництва. Приватизація здійснювалася переважно неконкурентними способами. У результаті в країні утворився прошарок “неefективних” власників, які у своїй господарській діяльності часто керуються неформальними правилами поведінки, що гальмує розвиток ринкових відносин, зокрема й інституту конкуренції. І хоча Україна просунулася на шляху приватизації державної власності, мабуть, далі за будь-яку іншу країну з перехідною економікою, однак ефективність нового приватного сектора залишається украй низькою [16, с.32-51].

Сьогодні і податкова система країни впливає на розвиток бізнесу вкрай негативно. За підрахунками експертів, понад 80% доходу підприємства вилучається у вигляді різноманітних податків та платежів [17]. Сучасна податкова система не дає змоги підприємствам здійснювати інвестування, а також створює якнайсприятливіші умови для їх відходу у тіньовий сектор економіки. Стало очевидним, що податкова політика в Україні зовсім не стала стабільним чинником активізації підприємництва. Чинна система оподаткування має низку вад: висока нестабільність податкового законодавства, велика кількість податків, складний механізм їх адміністрування [18]. За даними Світового банку за підсумками 2011 року Україна зайняла перше місце у світі за кількістю податків і зборів: український бізнес у той чи іншій формі сплачує 135 різних податків [19]. Для порівняння, у Гонконзі стягуються всього три податки, в Грузії, Швеції, Норвегії — чотири податки, у Сингапурі — п'ять податків, у Франції всього сім податків, у Великобританії, Чехії, Нідерландах, Португалії, Іспанії, Фінляндії — вісім податків. У США — 11. Крім того, в Україні податки однакові як для виробників, так і для посередників. Звідси витікають нові проблеми для розвитку підприємництва: перетікання капіталу у сферу обігу і формування нового прошарку власників-підприємців насамперед на основі перерозподілу доходів і власності.

Серед головних причин упущень виявлено також немало вагомих проблем при формуванні інституту конкуренції. Зокрема це стосується: нерівних умов для суб'єктів підприємництва; складних взаємин влади і бізнесу; непрозорості процесів прийняття рішень; недостатності і суперечливості інституційного забезпечення підприємництва; слабкості механізмів державного захисту і контролю за дотриманням ділових угод; нерозвиненість громадянського суспільства загалом. Все це ускладнювало розвиток конкурентних засад підприємництва в Україні.

Актуальним для нашої країни є і подолання інституційної пастки хабарництва, яке сьогодні стало стабільним інститут координації ухвалення рішень, як форми протекціонізму і "тіньової економіки" на всіх рівнях суспільного життя. Досить високий рівень корупції, як наявні сплетіння минулих, морально та

фізично застарілих «прорадянських» технологічних укладів, що домінують і зараз в різних системах українського суспільства, роблять безперспективними будь-які спроби і суспільства і держави вийти на рівень «примірного» суспільного розвитку.

Дані положення та висновки, інтегровані вторинними статистичними та соціологічними даними корелюють та підтверджуються результатами окремих, доволі не регулярних та не частих соціологічних опитувань середовища підприємців (слід признати, що такого роду дослідження проводяться рідко). Варто презентувати результати типового такого дослідження з вивчення системи характеристик діяльності промисловців та підприємців (за результатами соціологічного опитування факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Український союз промисловців та підприємців: погляд з середини», проведеного 15 грудня 2011 року, n=350). І хоча, з методологічного погляду величину вибіркової сукупності не доцільно вважати репрезентативною, все ж в аспекті цільового формату вибірки вона містить верифікаційний потенціал.

В аспекті з'ясування загальної оцінки підприємцями та промисловцями підприємницького клімату в Україні, можна констатувати наступне: підприємці вкрай незадоволені умовами розвитку бізнесу в Україні (68,2%), і лише (6,3%) задоволені сучасними вітчизняними умовами розвитку підприємництва. Середня оцінка підприємницького клімату, за п'ятибальною шкалою (від 1 – "несприятливі" до 5 – "сприятливі") становить 2,06, що практично співпадає із оцінкою «скоріше несприятливі». В означенні головних чинників, що стримують розвиток підприємництва в Україні, на думку підприємців, найбільш вагомими виявилися: недоліки національного законодавства (52,7%); корупція (48,8%); бюрократичні перепони та відсутність чітких «правил гри» на ринку (46,5%); фінансово-кредитна політика (44,2%); політична ситуація (43,4%); недосконалість податкової політики (36,4%). Можна констатувати, що практично всі зазначені чинники практично пов'язані з недосконалим законодавством, і діяльністю органів державної влади, які мали б формувати чіткі та зрозумілі умови ведення бізнесу.

Негативною є оцінка діяльності законодавчої влади, Президента України і виконавчої влади. Тривожним є те, що вплив інституцій державної влади на розвиток підприємництва в Україні оцінюється як *негативний*. Найбільш негативно оцінюється підприємцями вплив судової системи (середня оцінка 2,02 – "скоріше негативно", відсоток негативних оцінок - 42,9%).

Доволі низький рівень та не належне ставлення в Україні до розвитку малого (МС) підприємництва з боку держави підтверджується і міжнародними моніторинговими дослідженнями, до об'єкт-предметної системи яких входять і різні сфери українського суспільства, у тому числі і розвиток ринково-підприємницького сегменту, як один із ключових чинників трансформаційних змін.

Так, згідно аналізу різних щорічних світових рейтингів країн, які сьогодні стають важливими інструментами формування більш довершеної економічної політики і інституціональних реформ, а це: якість інститутів, технологічний рівень, макроекономічна стабільність, ефективність ринків товарів і послуг, розвиток інфраструктури та інше, Україна займає кластер останньої двадцятки місць. За даними Всесвітнього економічного форуму, до розряду недостатньо якісних інститутів потрапили, перш за все: захист прав власності, прозорість ухвалення

урядових рішень, незалежність судової системи, захист прав інтелектуальної власності, довіра суспільства до політиків, тягар державного регулювання, ефективність корпоративного управління, фаворитизм в ухваленні державних рішень, організована злочинність, етична поведінка компаній та ін.

Протягом трьох десятиліть Всесвітній Економічний Форум (ВЕФ) досліджує конкурентоспроможність країн, зокрема в аспекті сприятливого бізнес-середовища та ефективності функціонування компаній. Україна в нинішньому рейтингу перебуває на 93-й позиції. У розрізі складових індексу конкурентоспроможності бізнесу Україна посіла 82-гу рейтингову позицію в категорії *"якість національного ділового клімату"*. У міжнародних рейтингах за сприятливістю умов ведення бізнесу і перспектив розвитку економічної системи Україна зазвичай займаючи місця наприкінці списку, будучи серед країн Африки і Азії, поступається більшості пострадянських республік. Так, за рейтингом *«легкості ведення бізнесу»*, який був підготовлений і оприлюднений Світовим банком і Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) у 2011 р. Україна опустилася на 152 місце серед 183 країн світу [20]. У той же час, *Forbes у своєму* рейтингу умов для ведення бізнесу віддав Україні 105 сходинку зі 134 країн світу [20].

Канадський дослідницький центр Fraser Institute в оприлюдненому у вересні рейтингу економічної свободи розмістив Україну на 125 місці серед 141 країни світу [20]. В рейтингу Forbes за рейтингом країн з найгіршою економікою Україна займає 4 місце. Її обігнали Мадагаскар – 1 місце, Вірменія – 2 місце [20]. Україну визнано однією з найгірших за рівнем сприятливості ділового середовища. І підтвердженням неефективності інституційної складової української економіки може служити і рейтинг конкурентоспроможності України в 2007 р., де якість інститутів зайняло останнє - 115-е місце.

Прикладів, що в Україні проблеми малого та середнього підприємництва мають другорядне значення для держави, і розглядаються поза контекстом інституціональної забезпеченості можна наводити безліч. В результаті цього зазначена проблема набуває системного характеру, що на думку відомого американського економіста М.Олсона характеризує неможливість справжніх ринкових перетворень, за яких саме захищаються права суб'єктів підприємництва, соціальних акторів інших сфер, і громадян [21]. Оскільки нерозвиненість, недосконалість або відсутність ринкових інститутів (механізмів) в Україні визначаються не особливими, а фундаментальними характеристиками її нинішньої економічної системи, то така система і не в стані продукувати стійке зростання.

Варто зазначити, що і самоорганізація підприємництва в Україні поки-що не зайняла належних їй впливових позицій і в аспекті характеристики сприйняття підприємництва суспільством, як активним так і пасивним сегментом його ринково-економічної підсистеми. З цим, становлення нової господарської культури відбувається, як на ґрунті багатовікової культури українського суспільства в протидії із стереотипами командно-адміністративної економіки, так і в усвідомленні нових суспільно-економічних реалій. Сьогодні одним із важливих завдань утвердження ринкової економічної культури є моральне оздоровлення суспільства. Особливо гостро постала проблема якісного оновлення українського господарського менталітету на основі духовних цінностей України.

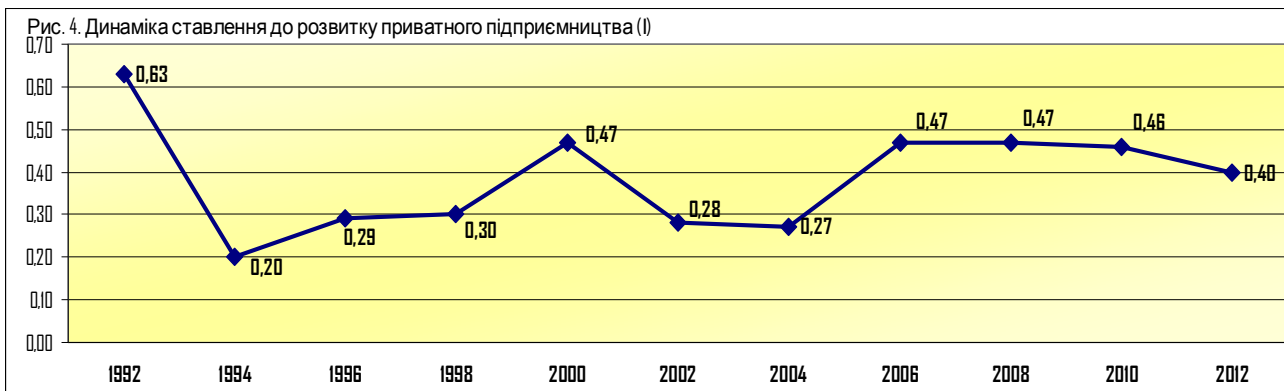
За умов транзитивного суспільства проблема вивчення стану масової свідомості є особливо важливою в аспекті ставлення населення до соціально-економічних перетворень. У фокусі сучасних соціологічних досліджень знаходиться питання готовності суспільної свідомості до прийняття і "засвоєння" нових економічних реалій, ринкової системи цінностей і моральних норм у контексті переходу українського суспільства до соціального ринкового господарства. Однак, питання, пов'язані з оцінкою нової (ринкової) економічної ситуації, ставленням населення до приватизаційних процесів (у першу чергу це стосується підприємництва як діяльнісного, так і поведінкового його рівнів), потрібно визнати, є недостатньо дослідженими. Крім того, відсутність комплексного вивчення даної проблеми дає загалом перекручену картину динаміки ставлення різних груп населення до ринкових реформ, а головне – не сприяє роз'ясненню виявленої тенденції до зростання несприйняття ринкових реформ.

Результати багаточисельних досліджень показують, що ставлення населення до різних напрямків перетворень далеко не однозначне: підтримуючи одні зміни, населення у своїй більшості виступає проти інших. Щоб надати дослідженню системного характеру, відобразити усю суперечливість ставлення населення до ринкових реформ і його динаміку, логічно робити опертя і на базові економічні процеси та ситуації, які виступають елементами оцінювання населенням, і вивчення їх на різних різних особистісних діапазонах (оцінка, ставлення, важливість, цінність тощо). Адже успіх ринкових перетворень вирішальною мірою залежить і від готовності та здатності людей реалізувати свої економічні інтереси, не вступаючи при цьому у великі ціннісні протиріччя.

Ґрунтуючись на даних моніторингових опитувань населення України, проведених Інститутом соціології ("Українське суспільство" - соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України 1992-2012 рр. n=1800, охоплені всі області України, міста Київ та Севастополь) у з'ясуванні ставлення громадян України до ринкових перетворень в економічній системі (динаміка оцінок, особливості ставлення суспільства до ринкових процесів, інститутів ринку) були виявлені відповідні тенденції щодо сприйняття суспільством нових суспільних реалій [22; 23].

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень можна виділити низку парадоксів суспільної свідомості. З одного боку, громадяни усвідомлюють те, що приватна ініціатива в економіці є позитивним чинником (зокрема, більшість населення підтримує розвиток підприємництва в країні, готові за сприятливих умов проявити підприємницьку ініціативу). З іншого – вони не довіряють бізнесу, який нині сформувався, як суб'єкту державотворення та розвитку економіки.

Оцінюючи характер та рівень ставлення суспільства (див.рис.4) до приватного підприємництва (показником є *Індекс середніх величин двополярної шкали в діапазоні: $-2 < (I) < 2$*), слід констатувати, що його середній рівень (I) є досить низький (*max=0,63; min=0,20; nom=0,38*), з не високим рівнем коливань протягом 20 років (1992-2012 рр.).

Населення України у своїй переважній більшості і не проявляє високого рівня позитивного ставлення (Рис.5) до приватизації малих підприємств ($max = 0,5$ (1992); $min = 0,038$ (2012); $nom = 0,26$). Однак, більш негативне ставлення громадяни демонструють до приватизації крупних підприємств та землі (Рис.5).

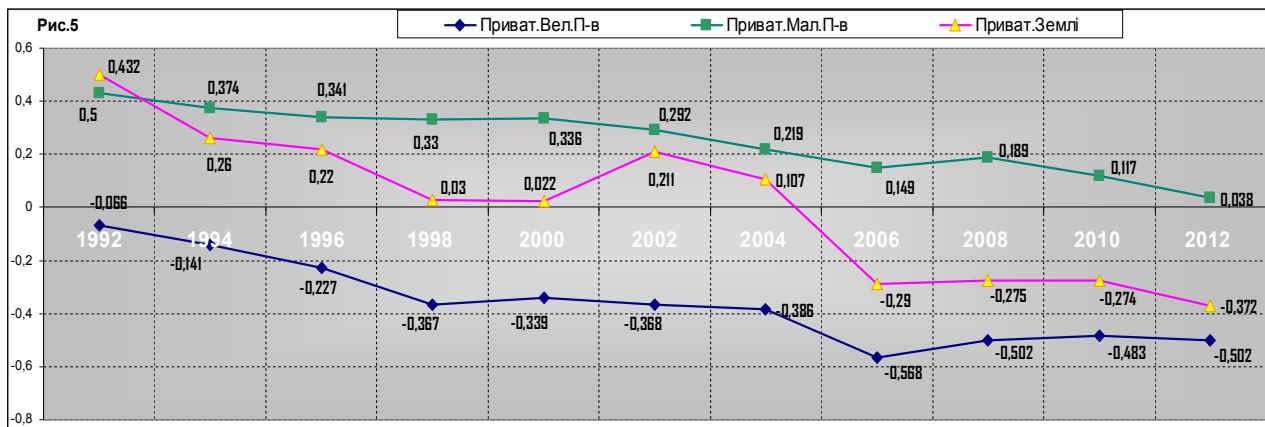

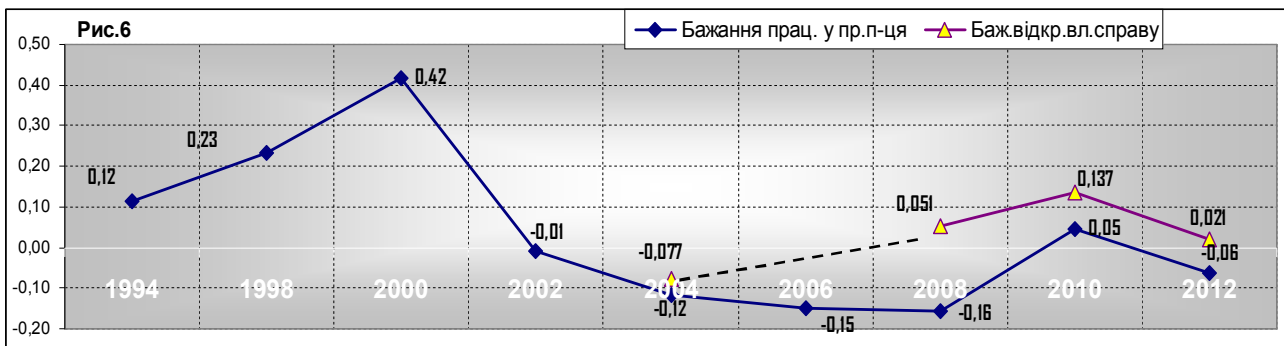
Рис.5. Динаміка ставлення населення до приватизації.

Так, за 20 років спостерігалось значне зниження підтримки приватизації великих та малих підприємств, за яким цей показник перетнув межу негативного сприйняття (Пр.Вел.П-в: $nom = -0,36$; $max = -0,568$ (2006); $min = -0,066$ (1992); у 2012 (I) = $-0,502$); Пр.Землі: ($nom = 0,013$; $max = 0,432$ (1992); $min = -0,372$ (2012)).

Загалом, слід констатувати про зниження (повільне) підтримки приватизації малих підприємств і значне зниження підтримки громадянами приватизації крупних підприємств, землі. Зазначимо, що в останні роки ця тенденція збереглася.

Є підстави припускати, що в цілому інститут приватної власності в сучасному українському суспільстві є соціально легітимним. Однак, нелегітимними, навпаки, є процеси приватизації і придбана таким чином приватна власність у вигляді великих підприємств і значних земельних угідь [24]. Саме характер цих процесів набули ознак нелегітимності.

Відсутність позитивних зрушень у ставленні до приватного бізнесу лінійно відображає і відносно затишшя у бажанні відкрити власну справу, та у згоді працювати у приватних підприємств (див.Рис.6).

Позитивна динаміка спостерігалася після кризи 2007 р. і до 2010 р. З приходом до влади нової політичної сили (опускаючи політичне забарвлення аргументації) ці показники, як і попередні показують своєрідну «ізоляційність» а не відсутність інтересу до процесів та інституцій ринку та підприємництва. В суспільстві немає домінуючого переконання щодо позитивної ролі капіталу у підтриманні соціальної стабільності, хоча бізнес розглядається великою часткою населення як можливість покращити своє соціальне становище. Однак, незважаючи на те, що в установках громадян України домінує негативне ставлення до приватизаційних програм, все ж мале підприємництво легітимізувалося в українському суспільстві. Все це прямо чи посередньо, відбивається в статистично-економічних показниках розвитку ринково-підприємницької інституційної системи, а також в соціологічних показниках стану та динаміки масової свідомості щодо сприйняття нових соціальних (в широкому сенсі) реалій.

У зв'язку з цим можна зробити попередній, однак з фундаментальними ознаками **висновок**, положення якого звісно визначатимуть відповідних корегувань і доповнень. Інститут держави, практично на всіх ключових полях не проявляє конструктиву у забезпеченні можливості розвитку малого та середнього підприємництва. Відповідно, з цих причин українське суспільство «заштовхнуте» у певне русло, з якого потім важко вийти конструктом не ефективно діючих інститутів, в яких зацікавлена держава, декларуючи про розвиток інститутів ринку, а не стимулюючи його.

Література:

1. Система моніторингу наукових досліджень у сфері економіки та фінансів України: Монографія / М. С. Вертузаєв, О. М. Юрченко та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 112с.
2. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Державна служба статистики. Офіційний сайт.
3. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : Національна доповідь / І.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін та ін. – К.: Держкомпідприємництво, 2008. – 226 с.
4. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь//Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ . – 2009. – 180 с.
5. Лукинов І. Соціальна переорієнтація структури економіки України //І.Лукинов //Вопр. екон. — 1995. — № 12.
6. Малий бізнес у світі та в Україні // Економіка України. — 1995. — № 7.
7. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь//Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ . – 2010. – 240 с.
8. <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kostenko/>.

9. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні (на прикладі Ук-раїнської видавничо-поліграфічної компанії "Експрес-Об'ява"): Наук. вид. / В. І. Шпак / — К.: МАУП, 2004. — 3-тє вид., стереотип. — 128 с.
10. Невелєв О. М. Мале підприємництво в регіоні: Економічні та правові засади /Невелєв О. М/ — К., 1998. — С 4.
11. Кубай Н. Є. Становлення і розвиток приватного підприємництва в перехідній економіці (на прикладі малих підприємств України): Автореф дис... к. є. н.: 08.01.01 /Н.Є.Кубай// Львівський державний ун-т ім. І. Франка. — Львів, 1999.
12. <http://www.imf.org/>.
13. Єрмакович С. Державна підтримка малого бізнесу в Україні // Проблеми кредитування малого та середньобізнесу в Україні /С.Єрмакович/ - 2001. - № 4. - С. 25-37.
14. Козаченко Г.В. Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості. Монографія. / Г.В. Козаченко [та інші]. — К. : Лібра, 2003. — С. 46.
15. Бізнес-середовище в Україні. Проект "Дослідження підприємницької діяльності в Україні". За сприянням Міністерства закордонних справ Королівства Норвегії.Грудень 2004. 100с.
16. Головаха Е., Паніна Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции» /Е.Головаха// Социология:теори, методы маркетинг. К. — 2006, №3, С.32-51.
17. Реверчук С.К., Кубай Н.Є., Крупка М.І. Мала приватизація. - анал.-інформ. посібник. - Львів: "Діалог", 1996. - С. 32-93.
18. Бедринець М.Д. Податки в системі фінансової підтримки розвитку малого підприємництва. /М.Д.Бедринець// Фінанси України. — 1998. — № 9. — С 122-130.
19. <http://uk.wikipedia.org>.
20. <http://tyzhden.ua/News>.
21. Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы / Под ред. Н.Макашевой. - М., 1994.
22. Экономическая культура населения Украины /Под ред.акад.НАН Украины В.М.Ворони, д-ра. филос.наук, проф. Е.И.Суименко.— К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. —316с.
23. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг /За ред. д.ек.н., д.соц.н. М.Шульги. К.- Інститут соціології НАН України, 2010. — 636 с.
24. «Українське суспільство: 20 років у дзеркалі соціології»: прес-реліз. Інститут соціології НАН України.К. — 2010.